

Populizem

Objavljeno v knjižni zbirki **Politika**

Simona Kustec Lipicer (ur.)
Politične vsebine in volilna kampanja

Alenka Krašovec (ur.)
Volitve v Evropski parlament 2009

Tomaž Deželan
Nasproti evropskemu federalizmu?

Simona Kustec Lipicer, Samo Kropivnik, Tomaž Deželan, Alem Maksuti
Volilni programi in stališča

Drago Zajc, Samo Kropivnik, Simona Kustec Lipicer
Od volilnih programov do koalicijskih pogodb

Janko Prunk, Metka Rangus
Sto let življenja slovenskih političnih strank: 1890–1990

Danica Fink Hafner (ed.)
The Development of Civil Society in the Countries on the Territory of the Former Yugoslavia since 1980s

Danica Fink Hafner, Matej Knep, Meta Novak
The Slovenian Greens: From Early Success to Long-Term Failure

Damjan Lajh, Meta Novak
Organizirana civilna družba v procesih odločanja na ravni Evropske Unije

Meta Novak
Izražanje političnih mnenj v anketah

Danica Fink Hafner, Matej Knep, Meta Novak
Razvoj slovenskih zelenih strank v primerjalni perspektivi

Danica Fink Hafner, Boštjan Slatenšek
Teokracija: Talibski režim v Afganistanu 1996–2001

Elena Nacevska
Women in Politics in Western Balkan Countries

Tomaž Deželan
Izzivi politične participacije mladih

Marko Lovec (ed.)
Populism and attitudes towards the EU in Central Europe

Danica Fink Hafner
Britanska demokracija: suverenost parlamenta

Populizem

Danica Fink Hafner

POLITIKA

Danica Fink Hafner
Populizem

Knjižna zbirka: POLITIKA
Urednica knjižne zbirke: dr. Alenka Krašovec

Izdajatelj in založnik: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV
Za založbo: Hermina Krajnc

Copyright © po delih in v celoti FDV 2019, Ljubljana.
Fotokopiranje in razmnoževanje po delih in v celoti je prepovedano.
Vse pravice pridržane.

Recenzenta: ddr. Rudi Rizman in dr. Žiga Vodovnik
Jezikovni pregled: Barbara Korun
Naslovnica: Janko Testen
Prelom: Leon Beton
Tisk: Tiskarna Cicero

Knjiga se tiska na način sprotnega tiska.
Ljubljana, 2019

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

329

FINK-Hafner, Danica
Populizem / Danica Fink Hafner. - Ljubljana : Fakulteta za družbene vede,
Založba FDV, 2019. - (Knjižna zbirka Politika)

ISBN 978-961-235-909-6
COBISS.SI-ID 303175680

Kazalo

Kratice	viii
Seznam preglednic	1
O avtorici	ix
1 Predgovor	1
2 Uvod	3
Aktualnost raziskovanja populizmov	3
Problemi primerjalnega raziskovanja populizmov	4
Prispevek k primerjalnemu raziskovanju populizmov	5
Teza in raziskovalni pristop	5
Struktura knjige	8
3 Opredelitev populizma	9
Pluralizem opredelitev populizma	9
Minimalna opredelitev populizma	11
Karizmatični voditelj in institucionalizacija populističnih pojavov ..	13
Težnja k neinstitucionalizirani politiki	15
Tipologije populizmov	17
Ideološka mavrica populizmov na levo–desnem ideološkem kontinuumu	17
4 Tipologija populizmov glede na zvrsti družb, političnih paradigem in valove globalizacije	25
Uvod	25
Spreminjajoče se oblike družb skozi prizmo modernizacije	25
Politične paradigme	28
Globalizacijski valovi	30
Zvrsti populizmov: protopopulizem, predmoderni populizem, obmoderni, moderni in postmoderni populizem	32
5 Konteksti populizmov v Sloveniji od prehoda v demokracijo dalje	39
Spreminjanje slovenske družbe, gospodarstva in političnega konteksta	39
Spreminjanje političnih paradigem	42

Globalizacijski valovi.....	44
Karizma in populističen »duh časa«.....	45
Družbenopolitična okna priložnosti za populizem v Sloveniji.....	47
Potek empirične analize primerov.....	48
6 Predmoderni populizem: mesijanistični populizem	
Ivana Krambergerja	49
Karizma in prekinjen poskus institucionalizacije v obliki politične stranke.....	49
Ideologija karizmatičnega voditelja.....	53
Ideologija Krambergerjeve stranke.....	56
Politično komuniciranje.....	57
Volilni uspeh.....	60
Današnji pogled.....	60
7 Moderni nacionalni populizem in premik k postmodernemu nacionalističnemu populizmu: Jelinčičeva Slovenska nacionalna stranka	63
Karizma in institucionalizacija stranke.....	63
Ideologija – začetni in trajni elementi ekstremno desne moderne ideologije.....	68
Ideologija – premik k postmoderni ekstremni desnici.....	72
Politično komuniciranje.....	78
Hibridizacija medijske podpore.....	80
Volilni uspeh stranke.....	81
Današnji pogled.....	82
8 Postmoderni postnacionalni populizem: Drnovškovo Gibanje za pravičnost in razvoj	83
Karizma in institucionalizacija gibanja.....	83
Ideologija.....	87
Politična komunikacija.....	91
Volilni potencial Gibanja za pravičnost in razvoj.....	93
Današnji pogled.....	94

9 Primerjalni pogled na paradigmatške primere populizmov v Sloveniji	97
Uvod.....	97
Karizmatični voditelji.....	97
Politične paradigme in ideologije.....	99
Politično komuniciranje.....	101
Politični apel – proti čemu, za kaj, na kakšen način.....	102
Institucionalizacija.....	104
10 Zaključne misli	107
Ključna spoznanja primerjalne študije primerov v Sloveniji.....	107
Nova tipologija populizmov.....	108
Viri	111
Stvarno in imensko kazalo	137

Seznam preglednic

Preglednica 1: Dimenzije in kazalniki merjenja stopnje institucionalizacije politične organizacije, ki se razvija iz družbenega gibanja po Muselu in Vercesi (2019: 230–233).....	15
Preglednica 2: Primeri populizmov glede na ideološko usmeritev.....	20
Preglednica 3: Zvrsti populizmov – zgodovinski pregled glede na zvrsti družb, političnih paradigem in globalizacijske valove.....	33
Preglednica 4: Populizmi glede na modernizacijski vidik in ideološko usmeritev.....	36
Preglednica 5: Značilnosti karizmatičnih voditeljev.....	98
Preglednica 6: Zvrsti političnih paradigem glede na začetke analiziranih primerov populizma.....	99
Preglednica 7: Ideološka usmeritev.....	100
Preglednica 8: Politično komuniciranje karizmatičnih voditeljev.....	102
Preglednica 9: Politični apel preučevanih populizmov.....	103
Preglednica 10: Oblika organizacije.....	104
Preglednica 11: Kazalniki institucionalizacije po kriterijih avtorjev Musella in Vercesi (2019).....	105

Kratice

BDP	bruto domači proizvod
CJM MK	Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij
EU	Evropska unija
GPR	Gibanje za pravičnost in razvoj
IMD	Institute for Management Development
LDS	Liberalno-demokratska stranka
LGBT	lesbian, gay, bisexual, and transgender
NATO	North Atlantic Treaty Organisation
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
SDS	Slovenska demokratska stranka
SFRJ	Socialistična federativna republika Jugoslavija
SNS	Slovenska nacionalna stranka
TIGR	Trst, Istra, Gorica in Reka
UMAR	Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj
ZDA	Združene države Amerike

O avtorici

Danica FINK HAFNER je redna profesorica na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani za področje političnih strank, interesnih skupin in analize politik in vodja raziskovalnega programa Politološke raziskave. Med njenimi raziskovalnimi interesi so prehodi v demokracijo in oblike vladavine. V seriji publikacij o oblikah vladavine je doslej izšla knjiga v soavtorstvu z Boštjanom Slatenškom, *Teokracija: Talibski režim v Afganistanu 1996–2001* in knjiga *Britanska demokracija: suverenost parlamenta*. Med njenimi številnimi znanstvenimi objavami so tudi članki v mednarodno priznanih znanstvenih revijah, kot so *Public Administration*, *Journal of European Public Policy*, *Legislative Studies*, *Europe-Asia Studies*, *Electoral Studies*, *West European Politics*, *East European Politics and Society* in *European Educational Research Journal*.

1 PREDGOVOR

Knjiga je nastala na temelju dognanj članka »A Typology of Populisms and Changing Forms of Society: Conceptualisation and Slovenian Examples«, ki je bil leta 2016 objavljen v *Europe-Asia Studies*, 68(8), str. 1315–1339, in poglobljenega raziskovanja v letih po njegovi objavi.

Raziskovalno delo je potekalo v okviru raziskovalnega programa P5-0136 Politološke raziskave, ki ga financira ARRS.

Danica Fink Hafner
Ljubljana, december 2019

2 UVOD

Aktualnost raziskovanja populizmov

Pojem populizma se je v modernih političnih okoliščinah oblikoval v Združenih državah Amerike v 19. stoletju. Odtlej je potoval prek različnih regionalnih družbeno-političnih kontekstov in časovnih obdobj ter pridobival različne pomene (Berlin et al., 1968; Ionescu in Gellner, ur., 1969; Raadt et al., 2004; Alamdari, 2005; Fella in Ruzza, 2013). Raziskovalci, ki so analizirali, kako se je pojem populizma širil iz ZDA v druge dele modernega zahodnega sveta, Latinsko Ameriko in Afriko, so opazili, da se je v carski Rusiji populizem izrazil v različnih opredelitvah pojma narodnjaštvo (v ruskem izvirniku *narodnichestvo*) (Houwen, 2011). Šele v novejšem času najdemo v literaturi vedno več analiz populizmov v posocialističnem delu sveta (Prizel, 2000; Skolkay, 2000; Bozóki, 2005; Lange, 2005; Drahokoupil, 2005; Učič et al., 2005; Deegan-Krause in Haughton, 2009; Pappas, 2014; March, 2019; Stanley, 2019), v azijsko-pacifiški regiji (Moffitt, 2015 in 2019), v Indiji (Jaffrelot in Tillin, 2019), vzhodni Aziji (Hellmann, 2019) in v Afriki (Resnick, 2019). Poleg tega se nekateri avtorji še posebej ukvarjajo z ideloškimi vidiki populizma. Med takšnimi sta npr. analiza razmerja med populizmom in liberalno demokracijo (Mudde in Kaltwasser, 2013: 1–26) ter primerjalna analiza ideologije, diskurzivnega sloga in oblik politične mobilizacije (Gidron in Bonikowski, 2013).

Čeprav je literature o populizmih čedalje več in je ta čedalje bolj specializirana, pa je širši, čezregionalni konceptualni pogled, ki bi v isti časovni točki vključeval specifične družbenozgodovinske kontekste populizmov, slabo razvit. Poleg tega še vedno manjka sistematični

pogled na široko paleto ideoloških variacij populizmov glede na različne zvrsti družb in prevladujoče politične paradigme v njih. Za razvoj širšega konceptualnega okvirja pa so vendarle pomembne novejšje ugotovitve, da populizem ne pozna geografskih meja, da ni omejen niti na le določena zgodovinska obdobja niti na le določene ideološke usmeritve (Kaltwasser, 2013; Ghergina et al., 2013; de la Torre, ur., 2015).

Problemi primerjalnega raziskovanja populizmov

Znanstvena literatura o populizmu je v veliki meri razdeljena po regijah. Raziskovalci poudarjajo velike razlike med konteksti, v katerih nastajajo različne zvrsti populizmov. Še posebej se poudarja, da so zahodni populizmi postmoderni in da jih ni mogoče primerjati niti s populizmi v evropskih postsocialističnih državah. Mudde (2004: 548), eden vodilnih avtorjev na področju preučevanja ekstremne desnice in njenega populizma, je še leta 2004 trdil, da bi vključevanje vzhodnoevropskih pojavov v analizo bolj prispevalo k nejasnosti kot razjasnjevanju preučevanega. Raziskovalci so si tudi dolgo nasprotovali v ocenah, ali sta tretji svet (natančneje, Latinska Amerika) in drugi svet (postsocialistična Vzhodna Evropa) sploh primerljiva (Greskovits 1998: 5–6, 177–178, 187).

V zadnjem času se sicer do neke mere uveljavlja ozaveščena potreba po primerjalnem (medčasovnem in medprostorskem) raziskovanju populizmov (Fink Hafner, 2016). Toda pri tem je raziskovanje v veliki meri ostalo v okvirih raziskav ideologije, diskurzivnih slogov, oblik politične mobilizacije ter razmerij med populizmi in liberalno demokracijo (gl. npr. Mudde in Kaltwasser, ur., 2013).

V tem delu izhajamo iz teze, da sistematična primerjalna analiza za nadaljnji razvoj raziskovanja tega raznolikega pojava ni le znanstveno primerna, temveč celo nujna. Pri tem ni pomembno le mednarodno primerjalno raziskovanje, temveč tudi primerjalno raziskovanje zgodovinsko različnih pojavov v isti državi skozi čas. Poleg tega trdimo, da mora biti primerjalno (medčasovno in medprostorsko) raziskovanje občutljivo za spreminjajoče se oblike družbe, s tem povezane paradigme politike in za povezave obeh omenjenih komponent s procesi globalizacije.

Za tako zastavljeno primerjalno raziskovanje je smiselna uporaba minimalne opredelitve populizma (Deegan-Krause in Haughton, 2009). Ta po eni strani omogoča prepoznavanje osnovnih skupnih

elementov populizmov. Po drugi strani pa sistematična analiza dodatnih posebnosti populizmov lahko vodi do dodatnega prepoznavanja podobnosti in razlik med populizmi in razpoznavanja na tem zasnovanih tipologij populizmov.

Prispevek k primerjalnemu raziskovanju populizmov

Tipologija populizmov, ki jo predstavljamo v tej knjigi, zajema tako posebnosti različnih globalnih regij v določenem časovnem obdobju kot tudi dinamični pogled na transformacijo določene regije ali družbe (oziroma države, ki teritorialnopolitično zamejuje družbo) skozi čas. Pri tem je v praksi možno, da predstavljene zvrsti populizmov v realnosti ne le soobstajajo, temveč stopajo tudi v neposredne odnose v istem času in v istem prostoru.

Poleg tega v tipologizaciji populizmov upoštevamo, da družbe in procesih (post)modernizacije niso hermetično zaprte, temveč nanje vplivajo tudi zunanji dejavniki. V naši raziskavi te zajemamo tako, da upoštevamo globalizacijske valove.

Tipologija, ki jo predstavljamo, ne razveljavlja drugih tipologij populizmov, temveč jih dopolnjuje. Njena prednost je, da omogoča primerjavo populizmov v različnih zgodovinskih obdobjih, geografskih regijah, globalizacijskih valovih in s tem tudi primerjavo njihovih ideoloških značilnosti.

Teza in raziskovalni pristop

Osnovna teza naše raziskave je, da populizem ni eden, temveč je populizmov več. Populizmi se med seboj razlikujejo npr. po svojih konkretnih značilnostih in vsebinskih zahtevah, po navezavah na različne družbene kontekste, povezujejo pa se tudi z različnimi širšimi političnimi ideologijami. Za nadaljnji razvoj raziskovanja populizma je zato treba oblikovati teoretski in konceptualni okvir za čezmejno in medčasovno primerjalno analizo populizmov.

Novo tipologijo populizma smo razvili na podlagi treh spremenljivk: 1. spreminjajoče se oblike družb; 2. s tem povezanega spreminjanja političnih paradigem in 3. globalizacijskih valov.

Pri teoretizaciji družbene transformacije izhajamo iz politološke in sociološke literature, ki razlikuje med predmodernimi, modernimi

in postmodernimi družbami (npr. Weber, Eisenstadt, Crook, Pakulski, Waters, Turner, Inglehart, Offe, Beck). Uvrščanje socialističnih družb v te kategorije pa je problematično. Socialistične družbe so v literaturi obravnavane kot predmoderne, ker so navkljub industrializaciji politično modernizacijo samo oponašale (*mimicked*) (Crook et al., 1992: 19–20, 91–92). In vendar bi bilo socialistične družbe nujno razlikovati od predmodernih plemenskih in fevdalnih družb (Crook et al., 1992:10–13). To vprašanje posebej obravnavamo v poglavju o oblikah družbe in političnih paradigmah v procesih modernizacije.

Seveda pa analitično razlikovanje med različnimi oblikami družb ne izključuje njihovega dejanskega sobivanja in interakcije. Eisenstadt (1978: 60) je opazil, da so zgodovinsko različni politični sistemi težili k vzajemnemu notranjemu prepletanju, pogosto tudi k vzajemnemu zlitju, kar je vodilo v sistemsko transformacijo. Na podlagi takšnega razumevanja družbenih sprememb lahko smiselno uporabimo nove modernizacijske študije. Nove modernizacijske študije na zgodovino ne gledajo na ta način, da bi se v drugih delih sveta le ponavljal podoben linearni razvoj družb, kakršen je najprej potekal v Evropi (So, 1990: 62, 261–263). Nasprotno – razumejo, da so razvojne poti mnogosmerne in sodoločene tako z notranjimi kot tudi z zunanjimi dejavniki in konflikti (So, 1990: 62).

Politične paradigme so se v dosedanji zgodovini spreminjale v skladu s spreminjanjem družb. V literaturi najdemo razlikovanje med predmoderno, moderno in postmoderno politično paradigmo (Berlin et al 1968; Crook, Pakulski in Waters, 1992; Inglehart, 1997; Offe, 1985). V poglavju o tipologiji populizmov podrobneje predstavljamo razlike med temi političnimi paradigmi.

Skladno s tezo, da na populizme vplivajo tako notranji kot tudi zunanji dejavniki, v raziskavi upoštevamo tudi globalizacijske procese. Za potrebe naše raziskave globalizacijo razumemo kot proces vedno bolj vseobsežnega, globljega in hitrejšega vzajemnega povezovanja med državami in družbami (Shaw, 2000; Anderson, ur., 2002; Ougaard in Higgot, ur. 2002; Held in McGrew, ur., 2003).

Z našim pristopom želimo dopolniti primerjalno raziskovanje populizmov v Amerikah, v Evropi in na azijsko-pacifiškem območju, ki je dejavnike razlik med populizmi doslej iskalo v družbenoekonomskih razmerah, v katerih ti populizmi nastajajo (Moffitt, 2015). Tipologija, ki jo predlagamo, omogoča bolj poglobljeno razumevanje populizmov v globalnem kontekstu, pa tudi različnih populizmov v isti državi oziroma družbi v procesu njenega spreminjanja.

Pri tem nas ne zanima ugotavljanje, kako karizmatičen je posamezni voditelj ali v kolikšni meri je populistična določena stranka. Zanimajo nas generični tipi populizmov glede na njihovo konstrukcijo v predmoderne, moderne, obmoderne in postmoderne pojave.

V empiričnem delu raziskave se osredotočamo na posocialistični kontekst. Ključni razlog za ta izbor je dejstvo, da v kontekstu post-socializma v razmeroma kratkem časovnem obdobju naletimo na mnogotere tranzicije. Te vzpostavljajo pogoje za mešanje različnih družbenih oblik, različnih političnih paradigem, pa tudi različnih tipov populizmov. Predlagano tipologijo populizmov preverjamo ob analizi primerov treh tipov populizmov v Sloveniji, kot so se izoblikovali v obdobju od prehoda v demokracijo do danes.

Slovenija predstavlja »kritični primer«, saj se je v obdobju zadnjih štirideset let razvila iz družbe s predmodernimi/obmodernimi družbenimi in političnimi značilnostmi v družbo z modernimi in post-modernimi družbenimi in političnimi značilnostmi (Hafner Fink et al., 2011b). Slovenija zadnjih štiridesetih let je primer naravnega laboratorija spreminjajočih se oblik družbe in političnih paradigem. Kot posocialistična družba ima predmoderne oziroma obmoderne izkušnje, ki so podobne kot v drugih posocialističnih državah. Toda v nekaterih pogledih je Slovenija drugačna od drugih posocialističnih držav. V Sloveniji so se postmoderna nova družbena gibanja razvila konec sedemdesetih let in v osemdesetih letih 20. stoletja. Postmoderna zelena stranka (Zeleni Slovenije) je dosegla izjemen volilni upeh na prvih večstrankarskih volitvah leta 1990. Poleg tega so se v Sloveniji v obdobju od konca osemdesetih let 20. stoletja razvili različni populizmi (predmoderni, moderni in postmoderni). Različni populizmi so nastajali v dinamičnem kontekstu (1) družbenih sprememb, ki so zajele prevladujoče vrednote, družbeno strukturo in gospodarstvo, (2) prehoda iz socialističnega političnega sistema v liberalnodemokratični politični sistem (ta je vključeval tudi politično izbiro ustavnega in volilnega sistema, primernega za prenavljanje strankarskega sistema z nastajanjem vedno novih strank) in (3) dinamičnega in intenzivnega vključevanja Slovenije v globalizacijske procese, še posebej v procese evropskega (EU) povezovanja.

Raziskava temelji na pregledu literature in na avtorski konceptualizaciji populizma; na primerjavi treh študij primera, utemeljenih na pregledu dokumentov in objav preučevanih organizacij oziroma strank; intervjujev, objavljenih v množičnih medijih, in intervjuja s še edinim živečim voditeljem preučevanih strank.

Struktura knjige

V nadaljevanju najprej teoretsko opredelimo populizem in utemeljimo tipologijo populizmov glede na različne oblike družbe, politične paradigme in njihova razmerja do različnih valov globalizacije. Pri tem karizmo konceptualiziramo v povezavi z institucionalizacijo politične organizacije in jo povežemo s kazalniki za merjenje stopnje institucionalizacije po Muselu in Vercesiju (2019). Ob upoštevanju nepopolnosti populističnih ideologij v ožjem smislu pojasnimo konceptualizacijo njihovega umeščanja v levo–desni kontinuum in ideološko mavrico populizmov. V empiričnem delu knjige, ki izhaja iz poglavja, v katerem svojo raziskavo teoretsko-konceptualno utemeljimo, predstavimo študije primerov predmodernega, modernega in postmodernega populizma v Sloveniji. Po primerjalnem poglavju raziskavo sklenemo z zaključnimi mislimi.

3 OPREDELITEV POPULIZMA

Pluralizem opredelitev populizma

V literaturi najdemo veliko poskusov opredeljevanja populizma (npr. Ferkiss, 1961; Allcock, 1971; Mouzelis, 1985; Greskovits, 1995; Taggart, 1995; Knight, 1998; Knopff, 1998; Tismaneanu, 2000; Weyland, 2001; Mudde 2004; Raadt et al., 2004; Stanley, 2008; Barr, 2009; Tarchi, 2016). Izkazalo se je, da je oblikovanje ene, kompleksne defincije, zelo utrujajoče in težko. Raxborough (citiran v Weyland, 2001) je celo menil, da bi bilo prizadevanje za definiranje tako raznolikega pojava najbolje kar opustiti. Tako naj bi se izognili konceptualni zmedi.

Raziskovalci populizmov v Latinski Ameriki so razvili kumulativno pojmovanje populizma, ki vsebuje nekaj značilnosti z različnih družbenih področij (Weyland, 2001). Večina avtorjev pa je v populizmih vendarle prepoznala nekaj istovrstnih elementov. To so: osrednja vloga karizmatičnega voditelja, plebiscitarni slog vodenja in heterogena družbena baza, ki se oblikuje v posebnih gospodarskih in modernizacijskih okoliščinah.

Interes za raziskovanje populizmov raste ciklično. V osemdesetih letih 20. stoletja je bil nov val populistične politike v Latinski Ameriki prepoznan kot drugačen od prej znanih populizmov. Predvsem je zbudil večji interes za preučevanje prehodov iz avtoritarnih sistemov. To je vodilo k osredotočanju na politiko kot avtonomni predmet raziskovanja. Raziskovalci so se na spremenjene okoliščine konceptualno odzvali na različne načine. Nekateri avtorji so še naprej vztrajali pri kumulativnem opredeljevanju populizma. Nekaj jih je zavrnilo populizem kot uporaben koncept, nekaj pa se jih je zavzelo

za redefinicijo populizma kot radikalnega koncepta (Roberts, 1995). Spet drugi v populizmu bolj ali manj vidijo povezovanje zbira emocij in strahov z obljubami reševanja družbe pred neizbežnim propadom ali pa konceptualizacijo populizma reducirajo na zgolj politični vidik (Eatwell, 2000; Rydgren, 2004).

Doslej so raziskave le izjemoma zajemale variacije med populizmi iz vseh treh regij – Latinske Amerike, Zahodne Evrope in Vzhodne Evrope. Do leta 2013 je bilo med redkimi primeri objav, ki vključujejo analizo populizmov iz različnih svetovnih regij, delo, ki sta ga uredila Mudde in Kaltwasser (2013). Do neke mere takšen pristop nadgrajuje publikacija, ki obravnava vrsto različnih primerov populizmov v Latinski Ameriki in azijsko-pacifiškem območju, njen osnovni smoter pa je le analiza podobnosti in razlik med populizmi (de la Torre, ur, 2015). Nasprotno se je Greskovits (1995) ukvarjal z dejavniki, ki bi lahko razložili nastanek različnih populizmov. Poudaril je, da družbenostrukturne razlike lahko razložijo, zakaj se latinskoameriški populizmi razlikujejo od vzhodnoevropskih. V knjigi izhajamo iz ocene, da je Greskowitzev pristop najbolj obetaven, še posebej, če ga nadgradimo z razkrivanjem odnosa med vzorci socialne strukture in vzorci populizmov v različnih časih in prostorih. Modernizacija lahko služi kot jedro takšnega pristopa.

V literaturi najdemo kar nekaj namigov, da je treba populizme raziskovati v povezavi z modernizacijo. Tismaneanu (2000: 17) tako trdi, da so tako postkomunistični kot tudi postfašistični populizmi hkrati predmoderni in postmoderni. Slednje je združljivo tudi s tem, da nove oblike populizmov v Zahodni Evropi vedno pogosteje označujejo kot postmoderne. Ko Moffitt (2015) razlikuje med populizmi v Latinski Ameriki in populizmi v azijsko-pacifiškem območju, se do neke mere naslanja na Inglehartovo opredelitev postmaterialistične politike. Kljub temu pa razlikuje samo med populizmi družbenoekonomsko revnih in populizmi bogatejših držav. Konceptualno jasnega razlikovanja med populizmi glede na procese modernizacije pa v njegovih delih še vedno ni zaslediti.

Nekaj avtorjev je uvedlo razlikovanje med populizmi glede na to, kam se umeščajo viri njihovega sprožanja – ali so notranji ali zunanji (Drahokoupil, 2005). Med zunanjimi dejavniki je kot zelo pomembna prepoznana globalizacija. Pri tem igrajo pomembno vlogo emocije in strahovi, tudi pred zunanjimi dejavniki, ki se jih dojema kot grožnje od zunaj (Eatwell, 2000; Rydgren, 2004).

Naj sklenemo, da v literaturi še vedno manjka sistematični vpogled v povezanost vzorcev populizmov, družbenih sprememb in premikov v političnih paradigmah. Prav tako pri raziskovalcih praviloma še vedno ni zaslediti sistematične analize vpliva globalizacijskih valov na populistične pojave. V nadaljevanju predlagamo konceptualizacijo in tipologizacijo populizmov, ki zapolnjujeta ti vrzeli v literaturi.

Minimalna opredelitev populizma

Definicija populizma. Ko iz literature izluščimo skupni imenovalec opredelitev populizma, lahko na ta način populizem minimalistično opredelimo. Populizem je politični pojav, ki združuje uporabo populistične ideologije, osrednjo vlogo karizmatičnega voditelja in težnjo k neinstitucionalizirani politiki.

Populistična ideologija. Populistična ideologija je sestavljena iz naslednjih osnovnih elementov: jasnega razlikovanja med »ljudstvom« in »elito«, antagonizma med obema in poudarjanja ljudske suverenosti, pri čemer ima avtentičnost in legitimnost ljudstva prednost pred nemoralno in delegitimizirano elito na oblasti.

Ljudstvo. Čeprav je pojem ljudstva v opredelitvah populizmov pogosto uporabljen, se raziskovalci le redko ukvarjajo z njegovim opredeljevanjem. Ko se lotijo te naloge, pa na njihovo razumevanje ljudstva močno vplivajo normativni pogledi na demokracijo, predstavništvo, ustavno vladavino, pravice posameznika, politično solidarnost ter naravo in obseg skupnega dobrega (Espejo, 2019). Pri tem je pomembno dejstvo, da je pojem ljudstva nekaj, kar se tako v znanstveni literaturi kot tudi v politični praksi lahko zelo prilagaja vsakokratnemu konceptu.

Canovan (1984) tako npr. govori o treh pomenih tega pojma. Prvi pomen pojma ljudstva je izenačen z nacijo. Drugo pojmovanje se nanaša na šibkejše, reveže. V ožjem smislu se drugo pojmovanje nanaša na manj privilegirano večino skupnosti, ki predstavlja nasprotje določeni vrsti elite ali zgornjemu razredu te skupnosti. S tem v zvezi se uporablja tudi izraz »ljudski človek« oziroma »človek iz ljudstva«. Tretje pojmovanje zajema vse ljudi v smislu raznolikosti človeških bitij, slehernikov. Podobno Sartori (1987: 22) ugotavlja, da so pri mnogih interpretacijah v pojem ljudstva zajeti dobesedeno vsi, včasih pa pretežni del družbe, imenovan »mnogi«, »spodnji razred«, »nedeljiva entiteta«, »organska celota«, »večji del«, ki predstavlja

absolutno večino, ali pa »večji del« v smislu omejene večine (npr. relativne večine).

Nejasnosti pri opredeljevanju pojma ljudstva prispevajo k pomembnim političnim učinkom njegove uporabe. Glede na to, da smo vsi ljudje, človeška bitja, pravi Canovan (1984: 320), ni presenetljivo, da se publike tako zlahka odzivajo na slogan »ljudstvo«. »Ljudstvo« je postalo v moderni politični retoriki nekaj nepogrešljivega. Čeprav je »ljudstvo« del *lingue france*, ki jo lahko govorijo pripadniki različnih ideoloških usmeritev (Canovan, 1984: 317), pa ga brez dvoma najbolj izrablja desnica. In vendar, če je prvo pojmovanje (ljudstvo kot nacija) bližje desnici, je drugo pojmovanje (šibkejši, reveži, deprivilegirani) bližje levici (Canovan, 1984: 315). Po eni strani torej tako desnica kot tudi levica govorita o neki vrsti skupnosti, razlikujeta pa se v opredeljevanju meja te skupnosti. Po drugi strani populisti lahko v svoji retoriki brez skrupul preskakujejo od enega pojmovanja ljudstva k drugemu. Slednje (*»govorjenje nesmislov oziroma neumnosti z največjim političnim učinkom«*) je patologija moderne demokratične politike (Canovan, 1984: 322).

Politično sta zelo pomembna tudi implicitno podrejanje aktivnosti ljudstva in poudarjanje aktivnosti politikov (karizmatičnih voditeljev). Populistični voditelji se namreč predstavljajo kot edini, ki zares zastopajo ljudstvo, kot edini, ki so legitimna sila v družbi (Galston, 2018). Ravno zato, ker se izražanje zahtev ljudi in manipuliranje z ljudmi prepletata, so populistični apeli lahko tako privlačni (Canovan, 1984: 322–323).

Populistično razumevanje ljudstva kot homogene enote je v nasprotju z dejstvi. V realnem življenju namreč nimajo vsi ljudje enakega mnenja, ampak se uveljavlja pluralnost. Večinoma bi tudi težko govorili o enotni ljudski volji, ki politikom podeljujejo en, enoten in jasen mandat (Müller, 2016). Populizmi delujejo proti pluralizmu.

Antagonizem ljudstvo versus elita. Odnos ljudstvo – elita je v populizmu izrazito vrednotno obremenjen. Ljudstvo se namreč praviloma razume kot veliko večino prebivalstva, ki živi v družbeni napetosti z manjšino »določenih parazitov« (Canovan, 1984: 325). Konkretizaciji pojmov ljudstva in elite pa sta kulturno pogojena. Populizmi se različno kulturno oblikujejo tudi kot prepoznavne celote populističnih elementov. In vendar v različnih kulturnih miljejih prepoznamo podobne vzorce populizmov. Med ključnimi vzorci populističnih tematiziranj je npr. upor deprivilegiranih proti eliti in konflikt med

nacijo brez notranjih cepitev (enotno ljudstvo) in zunanjim sovražnikom (Canovan, 1984: 323). Podobno je Hall populistična gibanja opredelil kot gibanja, *»ki stremijo k oblasti v korist ljudstva kot celote, ki rezultirajo iz reakcije tistih, ... ki so odtujeni od obstoječe strukture oblasti in ki so pod stresom hitrih gospodarskih, socialnih, kulturnih in političnih sprememb«* (Hall v Berlin et al., 1968: 179).

Populistična ideologija se v znatni meri osredotoča na moralno politiko, saj je razlikovanje med elito in ljudstvom predvsem razlikovanje med »čistim«¹ ljudstvom in »korumpirano, nemoralno«² elito. Populistični voditelji napadajo »sovražnike ljudstva«³ in te označijo za nemoralne. Med pogostimi moralnimi obsodbami oziroma negativnimi moralističnimi oznakami sovražnikov so korumpiranost, sebičnost, zarotništvo proti navadnim državljanom, sodelovanje s tujci (Galston, 2018: 12). Populizem potrebuje nenehen boj proti sovražnikom, proti zlu, družbo vpleta v nenehne moralistične konfliktno igre ničelne vsote (Galston, 2018: 12). Pri tem desni populizem pogosto uporablja rasistične in druge, za uveljavljeno politično korektnost nesprejemljive argumente (Altman, 2017).

Karizmatični voditelj in institucionalizacija populističnih pojavov

Pri opredeljevanju populizmov velja visoko soglasje o tem, da si jih ni mogoče predstavljati brez karizmatičnega voditelja. Zato tudi v naši analizi upoštevamo karizmo kot skupni element vseh populizmov. Pri tem pa populizme razlikujemo glede na tri sestavine: (1) glede na spreminjajoče se oblike družbe, v katerih se populizmi pojavljajo; (2) glede na spreminjajoče se politične paradigme, značilne za določene oblike družb in (3) glede na posebnosti reakcij določenega populizma na procese globalizacije. Po kratkem pojasnilu o tem, kaj razumemo pod pojmom karizme, bomo predstavili posamezne oblike družb, posamezne politične paradigme in njihove povezanosti z globalizacijskimi procesi.

A kaj je karizma? Na to vprašanje ni lahko odgovoriti, čeprav je karizma nujna lastnost političnih voditeljev. Eisenstadt (1973: 122) pravi, da je karizmatična predpozicija *»ukoreninjena v poskusu priti v stik z bistvom bivanja, iti v korenine obstoja, kozmične, socialne in kulturne ureditve, kar je zaznано kot sveto in fundamentalno«*. Karizme ni mogoče klasificirati niti kot tradicionalne niti kot racionalne. Karizma je raznolika glede

na njen učinek – lahko je tako kreativna kot tudi destruktivna. Ob vsej raznolikosti pa vendarle lahko rečemo, da je karizma pravzaprav antiteza rutine in institucionalizacije (Eisenstadt, 1973: 122; Panebianco, 1988: 52–53, 65–67, 143–147).

Karizmo določenega političnega voditelja lahko zaznamo na ozadju kontinuuma institucionalizacije določenega družbenega gibanja oziroma organizacije. Mehanizem institucionalizacije družbenega gibanja oziroma organizacije je namreč razvijanje rutin in pravil določenega gibanja oziroma organizacije, ki karizmatičnemu voditelju jemlje avtoritativno odločanje. Weber (1947: 363–373) in Eisenstadt (1973: 123) opisujeta proces institucionalizacije kar kot proces »rutinizacije karizme«. Karizme se med seboj razlikujejo glede na stopnjo ali obseg »rutinizacije karizme«. Zato lahko institucionalizacija in karizma v politični organizaciji sobivata. Čeprav institucionalizacija zajema prenos avtoritete od voditelja k stranki, je za politično voditeljstvo vedno potrebne vsaj nekaj karizme (Panebianco, 1988: 52–53).

Stopnjo institucionalizacije družbenega gibanja oziroma politične organizacije je mogoče meriti. V tej knjigi bomo uporabili opredeljene mere in kazalnike institucionalizacije, kot sta jih razvila Musela in Vercesi (2019). Avtorja razlikujeta med petimi dimenzijami institucionalizacije politične organizacije, ki se razvija iz družbenega gibanja. Te dimenzije so: odločevalska avtonomija, trajnost, rutinizacija, utrjevanje in ukoreninjenost politične organizacije. V Preglednici 1 navajamo še kazalnike za vsako od omenjenih dimenzij.

Populistični pojavi so v isti časovni točki različno institucionalizirani. Posamezen populistični pojav se lahko v času transformira iz manj institucionaliziranega (družbeno gibanjskega) v bolj institucionaliziranega (čedalje bolj podobnega institucionalizirani politični stranki). A vendar se navedeni idealni model institucionalizacije v realnosti ne realizira nujno. Vsi populistični pojavi namreč ne preživijo dlje časa in ne dosežejo stopnje trajne institucionalizirane politične prisotnosti v svojem okolju.

Preglednica 1: Dimenzije in kazalniki merjenja stopnje institucionalizacije politične organizacije, ki se razvija iz družbenega gibanja po Muselu in Vercesiju (2019: 230–233)

	Kazalniki	Dodatna pojasnila
Notranja odločevalska avtonomija	sprememba voditelja	sprememba v odvisnosti stranke od voditelja; zamenjava ustanovnega voditelja z novim; če je novi voditelj iz druge generacije kot ustanovni voditelj, je institucionalizacija večja
Zunanja odločevalska avtonomija	povezave z družbenimi skupinami izven stranke po vzorcu gospodar – klient	stopnja odvisnosti od zunanjih akterjev pri sprejemanju strateških odločitev, kot so program, javnopolitični cilji in organizacija
Trajnost (časovna stabilnost)	število parlamentarnih mandatov (trije mandati po 4–5 let kot merilo institucionaliziranosti); spremembe programa in osrednjih tematik	kronološka doba; ko stranka doseže starost 15 let, se verjetnost, da bo obstala, podvoji
Rutinizacija	oblikovanje centralizirane birokratske strukture; skladnost med delovanjem stranke in statutom stranke, predvidljive karierni poti; svoboda izbire strankinega voditelja; redni kongresi v skladu s strankinim statutom; depersonalizacija	to je notranja dimenzija institucionalizacije; v osnovi gre za to, da stranka deluje tako, kot je zanjo smiselno, ne pa zaradi voditeljeve odločitve
Utrjevanje	javnomenjska podpora na nacionalni ravni; druge stranke zaznajo izsiljevalski potencial stranke (med drugim je to lahko operacionalizirano z deležem parlamentarnih sedežev)	zanave volilcev in drugih strank o relevantnosti stranke
Ukoreninjenost	delež volilnih glasov skozi čas; ohranjanje jedra podpornikov (prag je 5-odstotna podpora); stabilnost volilne podpore	strankini volilni dosežki

Težnja k neinstitucionalizirani politiki

Populistom je pomembnejše ljudstvo kot institucije ali ideali (Cavanaugh, 1984). Po eni strani se populizem hrani z nezmožnostjo obstoječih političnih institucij, da bi zadovoljile potrebe in zahteve velikega dela družbe (Wahby, 2017). Po drugi strani pa populizem deluje tudi proti institucijam – tako nacionalnim kot tudi globalnim. Predvsem desni (a ne samo desni) populizem je skeptičen do ustavnosti in do liberalnega varstva posameznikov in manjšin ter ruši institucionalna varovala proti avtokraciji (Galston, 2018). Populisti ne zaupajo posredniškemu akterjem v liberalni demokraciji (strankam, interesnim skupinam, medijem) in se raje zanašajo na plebiscitarno nagovarjanje množičnih publik (Altman, 2017).

Čeprav populisti gradijo na moralizmu, pa v praksi moralnih načel ne uveljavljajo dosledno. Empirične raziskave so pokazale, da so populistične vlade poglobile korupcijo, okrnile pravice